

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ**

POLİS AKADEMİYASI

**“DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ İNZİBATI FƏALİYYƏTİ”
KAFEDRASI**

“İnzibati hüquq” fənni üzrə

M Ü H A Z İ R Ə

(əyani təhsilalanlar üçün)

Mövzu № 2. “İnzibati hüquq - hüququn müstəqil sahəsi kimi”

Tərtib etdi: “DİO-nun inzibati fəaliyyəti” kafedrasının rəisi, polis polkovniki, h.ü.f.d.,
dosent Rafiq Nəcəfquliyev

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə olunmuş və təsdiq edilmişdir.

Protokol № _____ 2016-cı il

Dəyişiklik və əlavə edilib: _____ 2018-ci il.

Əlavə edilib: _____ 2019-cu il.

Dəyişiklik və əlavə edilib: _____ 2020-ci il.

Bakı – 2016

Mövzu № 2. İnzibati hüquq - hüququn müstəqil sahəsi kimi

Plan:

Giriş

1. İnzibati hüququn anlayışı, predmeti və məqsədi.
2. İnzibati hüququn sistemi, prinsipləri, metodları və funksiyaları.
3. İnzibati hüququn mənbələri anlayışı və onların növləri.
4. İnzibati hüquq elminin predmeti, sistemi, vəzifələri və onun inkişafı.

Nəticə

İstifadə və tövsiyə edilən mənbələr:

1. "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası". Bakı, Hüquq Yayın Evi-2016.
2. "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiya Qanunu. Bakı, Qanun – 2010.
3. "Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi". Bakı, 2016.
4. "Polis haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2016.
5. "İnzibati icraat haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Hüquq Ədəbiyyatı, 2005.
6. Dərslik. "İnzibati hüquq" Abduləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. Bakı 2008.
7. Dərslik. "Административное право". Abduləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. Bakı, 2008.
8. Dərs vəsaiti "İnzibati hüquq" ümumi hissə. Vaqif Abışov, Aleksandr İsmayılov, Rafiq Nəcəfquliyev. Bakı, MBM mətbəəsi, 2014.
9. Dərslik. "İnzibati hüquq" Rafiq Nəcəfquliyev. Bakı, 2018.
10. Dərslik. "Hüquq nəzəriyyəsi" C.Süleymanov, B.Nəsirov, M.Xalıqov, İ.Əliyev. Bakı-2015.
11. İdara Hukuku Dersleri. Kemal Gözler. Üçüncü Baskı. Bursa 2005.
12. Берлач А.И. Административное право Украины: Учеб. Пос., Университет "Украина", 2005., 472 с.
13. Dərslik. «Административное право» D.N. Вахрах, V.B. Россински, Y.N. Стариков. Москва 2005.
14. Dərslik. «Административное право» A.B. Агаров, Москва 2004.
15. Dərslik. «Курс административного права». B.N Qabriçidze, A.Q. Черныавски Москва 2003.
16. Dərs vəsaiti. «Административное право Российской Федерации» S.V, Тихомиров Москва 2003.
17. Dərs vəsaiti. «Курс общего административного права». Y.N. Starilov Москва 2002.
18. Dərslik. «Административное право России». D.N.Вахрах. М., 2000.
19. Administrative law by the late Sir William Wade and Christopher Forsyth. Great Clarendon Street, Oxford, United Kingdom-2014.
20. <http://www.e-qanun.az>
21. <http://www.preslib.az>.
22. <http://www.yurist-online.com>.

Giriş

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, xalqının özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğuna başladı.

12 noyabr 1995-ci il tarixində ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə qəbul edilmiş ilk Milli Konstitusiyamız Respublikamızda aparılan dövlət quruculuğunun məqsədini, istiqamətlərini və prinsiplərini dəqiqliyi ilə müəyyən etdi. Konstitusiyamızın maddələrinə əsasən dövlətçiliyimizin əsasları müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir:

- qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir;
- icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur;
- məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirirlər.

Mühazirənin mahiyyəti dövlət hakimiyyətinin istiqamətlərindən biri olan icra hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi prosesində yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlərin məhz “İnzibati hüquq” fənni vasitəsi ilə öyrənilməsi ilə izah oluna bilər.

Bununla yanaşı, “İnzibati hüquq” Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin sahələrindən biri olaraq idarəetmə, dövlət idarəetməsi və icra hakimiyyəti, inzibati hüququn subyektləri, icra hakimiyyətinin realizəsinin forma və metodları, inzibati məsuliyyət, icraat, dövlət idarəetməsində intizam və qanunçuluq, o cümlədən dövlət idarəetməsinin ayrı-ayrı sahələrində idarəetmə haqqında və s. kimi əsas müddəaları öyrənən hüquq sahəsidir.

Müasir dövrdə cəmiyyət üzvlərinin hər birinin məişət həyatının tərkib hissəsi olan dövlət-vətəndaş münasibətləri aidiyyəti dövlət hakimiyyət orqanlarının gündəlik icraedici-sərəncamverici fəaliyyətində mərkəzi yerdə durur. Bu baxımdan “İnzibati hüquq” sahəsinin öyrənilməsi vasitəsi ilə əldə olunan hüquqi biliklər hər bir hüquqşünasın, o cümlədən də peşəkar polis əməkdaşının gündəlik fəaliyyətində təcrübi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sual 1. İnzibati hüququn anlayışı, predmeti və məqsədi

Hər bir dövlətin hüquq sistemi nizamasalma predmetinə görə bir-birindən fərqlənən hüquq sahələrindən təşkil olunur. Hüquq sisteminin bütün sahələri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olurlar. Hər bir hüquq sahəsinin predmetini cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsində yaranan ictimai münasibətlər təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin müstəqil sahələrindən biri olan inzibati hüquq dövlət idarəetmə sistemində yaranan ictimai münasibətlərin xüsusi (əsas) qrupunu tənzimləyir. Dövlət idarəetmə sistemində mövcud olan ictimai münasibətlər əsasən, icra hakimiyyəti sisteminin təşkil edilməsi və fəaliyyət göstərməsi prosesində yaranır, inkişaf edir və xitam olunur.

İnzibati hüquq dövlət idarəetmə sahəsində digər dövlət fəaliyyəti (qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyəti) formalarının həyata keçirilməsi prosesində yaranan idarəçilik xarakterli münasibətləri, həmçinin dövlət idarəetmə və icra hakimiyyəti orqanlarının bəzi funksiyalarının qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq qeyri-dövlət idarəetməsi sahəsində yaranan münasibətləri nizamlayan hüquq normalarının sistemi kimi müəyyən edilə bilər.

İnzibati hüquq sisteminin ayrılmaz bir hissəsi olmaqla, onunla həm hissəvi, həm də bütövlük münasibətindədir.

İnzibati hüquq mahiyyətə, hüquq sisteminin digər sahələrindən heç də fərqlənmir. İnzibati hüquq normaları digər hüquq sahələrinə məxsus normalar kimi dövlət tərəfindən müəyyən edilir və ümumməcburi təsir qüvvəsinə malikdir. Onların realizəsi iqtisadi, təşkilati və sosial-mədəni fəaliyyətlərlə təmin edilir.

İnzibati hüquq normaları idarəçilik münasibətlərinin nizamlayıcısı kimi dövlət idarəetmə sistemində aşağıdakı vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir:

- dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların hüquqi vəziyyətini müəyyən edir;
- icra hakimiyyəti orqanlarının və dövlət idarəetmə orqanlarının təşkil edilmə qaydasını, onların səlahiyyətlərini, dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının (ictimai birliklər və fondlar) vətəndaşlarla qarşılıqlı əlaqələrini tənzimləyir;
- dövlət qulluqçuları tərəfindən idarəetmə orqanlarında və digər dövlət orqanlarında, idarə, müəssisə və təşkilatlarda dövlət qulluğunun keçirilməsi qaydasını tənzimləyir. Onların hüquq və vəzifələrini, həmçinin yerli özünüidarəetmə orqanlarının, qeyri-hökumət təşkilatlarının qulluqçularının dövlət idarəetmə sahəsində hüquqi vəziyyətini müəyyən edir;
- dövlət idarəetməsinin forma və metodlarını, onların prosessual qaydada həyata keçirilməsini müəyyən edir;
- dövlət idarəetməsində qanunçuluğun təmin edilməsinin üsullarını müəyyən edir;
- sosial-siyasi, sosial-mədəni və iqtisadi sahələri, həmçinin sahələrarası idarəetmə münasibətlərini tənzimləyir;
- səlahiyyətli orqanların inzibati-yurisdiksiya fəaliyyətini və onun həyata keçirilməsi qaydasını tənzimləyir.

İnzibati hüququn tənzimləyici rolu üçün xas olan cəhətlər dövlət idarəetmə sistemində icra hakimiyyətinin fəaliyyət göstərməsi zamanı onun xüsusiyyətlərinin daha çox nəzərəcarpması ilə izah olunur.

İnzibati hüquq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına müvafiq olaraq hakimiyyət səlahiyyətləri çərçivəsində fəaliyyət göstərən icra hakimiyyəti subyektlərinin üzərinə düşən vəzifə, funksiya və səlahiyyətlərin hüquqi cəhətdən həyata keçirilməsi

formasında çıxış edir. Bu baxımdan inzibati hüquq idarəetmə hüququ olaraq, dövlət idarəçilik fəaliyyətinə xas olan bütün xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir.

Inzibati hüquq dövlət idarəetmə sahəsində müəyyən edilmiş davranış qaydalarını möhkəmləndirməklə idarəetməyə aid ictimai münasibətlərə hüquq münasibəti xarakteri verir.

Inzibati hüququn predmetinin asan dərk edilməsi məqsədilə bir sıra xüsusiyyətlərin nəzərə alınması zəruridir. Məhz onların vasitəsi ilə inzibati hüququn hüquq sistemindəki rolu və mahiyyəti barədə tam təsəvvürlər əldə etmək mümkündür.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində inzibati hüququn rolu aşağıdakı xüsusiyyətlər ilə müəyyən edilir:

- inzibati hüquq idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlərə tənzimləyici təsiri göstərməklə, onları nizama salır (cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına uyğun olan xarakter verir);

- inzibati hüquq icra hakimiyyətinin müvafiq subyektlərinə həvalə edilmiş idarəçilik funksiyalarının həyata keçirilməsi səbəbi ilə təşəkkül tapan münasibətləri nizama salır. Bununla icra hakimiyyəti subyektlərinin hüquqi hakimiyyət səlahiyyətləri təcrübi cəhətdən həyata keçirilir.

Inzibati hüququn predmetinin müəyyən olunması üçün aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

- dövlət idarəetmə fəaliyyətini əhatə edən istənilən dövlət idarəetmə sahəsi;
- fəaliyyət göstərən icra hakimiyyəti subyektinin və ya digər icra orqanının mövcudluğu;
- dövlət idarəetmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı səlahiyyətlərin təcrübi cəhətdən həyata keçirilməsi prosesi.

Göstərilənlər icra hakimiyyətinin vəzifə və funksiyalarının təcrübi olaraq həyata keçirilməsi zamanı mövcud olur. Deməli, dövlət idarəetmə sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin əksəriyyəti inzibati hüququn predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin dairəsinə aid edilmir.

Inzibati hüququn predmeti - icra hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi prosesində yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlərin məcmusudur.

Inzibati hüquqla tənzimlənən idarəetmə münasibətləri müxtəlif olur. İdarəetmə münasibətlərinin aşağıdakı geniş yayılmış növləri mövcuddur:

1) müxtəlif təşkilati-hüquqi səviyyədə və tabeçilik münasibətlərində olan icra hakimiyyəti subyektləri arasında yaranan idarəetmə münasibətləri. Məsələn: yuxarı təbəqəli orqanla aşağı təbəqəli orqan arasında yaranan idarəçilik xarakterli ictimai münasibətlər;

2) eyni təşkilati-hüquqi səviyyədə və tabeçilik münasibətində olmayan icra hakimiyyəti subyektləri arasında yaranan ictimai münasibətlər. Məsələn: iki nazirlik arasında yaranan idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər;

- icra hakimiyyəti subyektləri və onların təşkilati tabeçiliyində olan dövlət təsisatları, idarələri və təşkilatları arasında yaranan idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər. Məsələn: nazirlik ilə onun rayon (şəhər) orqanı arasında yaranan idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər;

- icra hakimiyyəti subyektləri və onların təşkilati tabeçiliyində olmayan dövlət birlikləri və müəssisələri arasında yaranan idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər. Məsələn: maliyyə nəzarəti, inzibati nəzarət və s.

- icra hakimiyyəti subyektləri və vətəndaşlar arasında yaranan idarəetmə xarakterli münasibətlər. Məsələn: yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda düşmə zamanı vətəndaş ilə ərazi polis orqanı arasında yaranan idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər.

İdarəetmə xarakterli ictimai münasibətlərdə icra hakimiyyəti subyektlərinin iştirakı mütləqdir. Yalnız dövlətin iradə və marağının hüquqi formada ifadəsi zamanı idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər dövlət hakimiyyət xarakteri alır. Dövlət müəssisələri, həmçinin komməriya strukturları arasında təsərrüfat-müqavilələri əsasında yaranan münasibətlər inzibati hüquq normaları ilə deyil, mülki hüquq normaları ilə tənzimlənir. Bunun səbəbi qismində çıxış edən əsas məqam icra hakimiyyətinin təsərrüfat (əmlak) fəaliyyətinin icraedici-sərəncamverici fəaliyyətdən kənar olmasıdır.

Hüquq nəzəriyyəsində formalaşan tələblərdən biri də müəyyən təsnifatın aparılmasında meyarlardan istifadənin zəruriliyidir. İdarəetmə münasibətlərinin təsnifatını yaranma məqsədləri və tənzimləmə münasibətləri baxımından vermək olar. Adı çəkilən təsnifat meyarları baxımından idarəetmə münasibətləri iki qrupa bölünür:

- Daxili və ya təşkilatdaxili (sistem daxili) idarəetmə münasibətləri;
- xarici idarəetmə münasibətləri.

Daxili və ya təşkilatdaxili münasibətlər idarəçilik sisteminin təşkil edilməsi, onun bölmələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin əsasının müəyyən edilməsi, eləcə də idarəetmə orqanının əməkdaşları arasında vəzifə, hüquq və məsuliyyətin bölüşdürülməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlərdir. Bu növ idarəetmə münasibətləri icra hakimiyyəti sisteminin bütün təbəqəsinin "özünü təşkil etmə" marağını ifadə edir. Həmin münasibətlərdə tərəflər kimi təbəçilik münasibətində olan icra orqanları, onların struktur bölmələri və vəzifəli şəxslər çıxış edirlər. Məsələn: DİN ilə ərazi polis orqanı arasında yaranan, yaxud nazirliyin baş idarəsi ilə ərazi polis orqanının müvafiq xidməti arasında yaranan idarəetmə münasibətləri.

Xarici idarəetmə münasibətləri icra hakimiyyəti sistemə daxil olmayan obyektlərə bilavasitə təsir göstərməklə yaranan münasibətlərdir. Məsələn: vətəndaşlar, ictimai birliklər və komməriya strukturları ilə dövlət orqanlarının təmasda olması zamanı yaranan münasibətlər.

Söylənən fikirlər əsasında inzibati hüququn predmetinin ümumiləşdirilmiş şəkildə müəyyən edilməsi mümkündür. Belə ki, inzibati hüququn predmetini təşkil edən idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər birtərəfli olmaqla yanaşı, həmçinin müxtəlifdir. Həmin ictimai münasibətlər aiddir:

- icra hakimiyyətinin vəzifə, funksiya və səlahiyyətlərinin bilavasitə həyata keçirildiyi zaman yaranan idarəetmə münasibətləri;
- qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyəti sistemə daxil olan subyektlərin fəaliyyəti prosesində yaranan və təşkilatdaxili xarakter daşıyan idarəetmə münasibətləri;
- yerli özünüidarəetmə subyektlərinin iştirakı ilə yaranan idarəetmə münasibətləri;
- qeyri-hökumət təşkilatlarının həm daxili, həm də xarici funksiya və səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan təşkilati münasibətlər.

İlk növbədə inzibati hüquqla icra hakimiyyəti subyektlərinin təşkili və fəaliyyət rejimi, həmçinin tənzimlənən idarəetmə münasibətlərində digər iştirakçıların davranışları tənzimlənir.

Nəticə etibarını ilə demək olar ki, inzibati hüquq - icra hakimiyyətinin təşkili və təcrübi cəhətdən həyata keçirilməsi məqsədilə yaranan ictimai münasibətləri nizama salmaq üçün təyin edilmiş hüquq normalarının məcmusundan ibarət olan Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin müstəqil sahəsidir.

İnzibati hüququn məqsədlərinə aiddir:

- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi;
- icra hakimiyyətinin demokratik təşkilinin təmin edilməsi;
- icra hakimiyyəti fəaliyyətinin effektivliyi üçün şəraitin yaradılması;
- idarəetmə sahəsində vətəndaşların və onların birliklərinin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi üçün şəraitin yaradılması;
- vətəndaşların və cəmiyyətin inzibati özbaşınalıqdan, sui-istifadədən, diqqətsizlikdən və məmur səriştəsizliyindən müdafiəsinin təmin edilməsi.

İnzibati hüquq Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin ayrılmaz hissəsi olaraq, hüquq sisteminin bütün sahələri ilə sıx bağlıdır. Bu bağlılıq aşağıdakılarla izah olunur:

- inzibati hüququn konstitusiya hüququ ilə əlaqəsi konstitusiya prinsipləri özündə əks etdirməsi ilə bağlıdır. Konstitusiya hüququnun əsas mənbəsinə təşkil edən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar dövlət quruculuğu sahəsində yaranan ictimai münasibətləri, şəxsiyyətin statusunu, onun dövlətlə qarşılıqlı münasibətini, habelə dövlət hakimiyyətinin təşkili məsələlərini bilavasitə tənzimləyir. Bu münasibətlər Konstitusiya hüququnun tənzimləmə predmetini təşkil etməklə yanaşı, həmçinin inzibati hüquq normaları ilə müəyyən hissələrdə (səviyyədə) tənzimlənir;

- inzibati hüququn maliyyə hüququ ilə bağlılığı dövlətin maliyyə fəaliyyəti sahəsindəki ictimai münasibətlərdən, Azərbaycan Respublikasının milli gəlirini təşkil edən pul vəsaitlərinin toplanması və bölüşdürülməsi prosesində yaranan ictimai münasibətlərdən ibarətdir. O maliyyə və vergi orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyən edir, həmçinin onların təşkili və fəaliyyətləri qaydasını nizamlayır. Bir sözlə desək, inzibati hüquq maliyyə sahəsində idarəetmə münasibətlərini də tənzimləyir;

- inzibati hüququn mülki hüquqla əlaqəsi əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsi ilə izah olunur. Nəzərə alınması zəruridir ki, bu münasibətlərin tənzimlənmə metodları müxtəlifdir. İnzibati hüquq əmlak münasibətlərini sərəncam vermə qaydasında hakimiyyət-tabeçilik metodu ilə tənzimləyir. Belə ki, idarəetmə orqanının sərəncamına əsasən tabeçilikdə olan bir təşkilat avadanlığı və əmlakı digər bir təşkilata verir. Burada əmlak münasibətləri dövlət hakimiyyət metodu ilə nizama salınır. Məsələn: Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi dövlət əmlakının idarə edilməsi ilə əlaqədar öz səlahiyyətləri daxilində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ölkə ərazisində və xarici ölkələrdə yerləşən dövlət əmlakını idarə edir və onun barəsində sərəncam verir, dövlət əmlakının idarə edilməsinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə zəruri tədbirlər görür.

Bəzən idarəetmə aktlarının icra edilməsi üçün təşkilatlar mülki hüquq normaları əsasında müqavilə bağlayırlar. İdarəetmə aktı təşkilatla vətəndaş arasında müqavilə bağlanmasına əsas kimi çıxış edir. Məsələn: vətəndaşla mənzil-istismar təşkilatı arasında icarə müqaviləsinin bağlanması vətəndaşda yaşayış sahəsinə orderin olduğu halda mümkün olur. Mülki-hüquqi nizamlaşdırma metodu inzibati-hüquqi nizamlaşdırma metodundan fərqli olaraq, tərəflərin bərabərliyi ilə xarakterizə olunur. Mülki hüquq elmində bu tərəflərin bərabər hüquq rejimli olması adlanır. Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin genişlənməsi, iqtisadi fəaliyyətin azadlığı, dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyət növlərinin mövcudluğu şəraitində əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsində mülki hüququn rolu daha da artır.

- inzibati hüquqla əmək hüququ arasındakı əlaqə bir çox əmək münasibətlərinin həm inzibati, həm də əmək hüquq normaları ilə tənzimlənməsi ilə izah oluna bilər. Məsələn: dövlət orqanları ilə dövlət qulluqçularının əmək fəaliyyəti prosesində yaranan

münasibətləri, xəstəlik dövründə işdən müvəqqəti azad edilmənin rəsmiləşdirilməsi və müvafiq sosial təminat, həmçinin qulluqçuların əməyinin mühafizəsi ilə bağlı məsələlər əmək hüququ ilə nizama salınır.

- Nəzərə alınması zəruridir ki, idarəetmənin bir sıra sahələrində (müdafiə, daxili işlər, ədliyyə, milli təhlükəsizlik və s.) dövlət qulluğunun keçirilməsi, vəzifəli şəxslərin vəzifə və hüquqları inzibati hüquq normaları ilə müəyyən edilir. Dövlət qulluqçuları hüquq və vəzifələrini həyata keçirərkən inzibati hüquqla nizamlanan “dövlət-qulluğu” münasibətlərə daxil olurlar. Bununla yanaşı, şəxsi hüquq daşıyıcıları qismində onlar əmək münasibətlərinin iştirakçıları kimi çıxış edirlər. Bu münasibətlər əmək hüququ ilə nizama salınır;

- inzibati hüququn cinayət hüququ ilə əlaqəsi haqqında danışarkən qeyd edilməsi zəruridir ki, inzibati hüquqda hansı əməllərin inzibati xəta olması və təqsirkar şəxsə qarşı tətbiq edilən inzibati tənbeh növləri İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuşdur. Cinayət hüququ isə hansı əməllərin cinayət olduğunu və onların törədilməsinə görə cəzanın növlərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı hüquq institutlarının məcmusundan ibarətdir. İnzibati hüquqla cinayət hüququ hüquq-mühafizə sahəsində birgə fəaliyyət göstərir. Daha dəqiq desək, törədilən əməl xarakterindən, ictimai təhlükəlilik dərəcə-sindən, törədilmə yerindən, vaxtından və s. şərtlərdən asılı olaraq, ya inzibati xəta, ya da cinayət kimi qiymətləndirilir;

- inzibati hüququn cinayət-prosessual və mülki-prosessual hüquqla əlaqəsi haqqında danışarkən qeyd edilməsi zəruridir ki, inzibati hüquqi normalarla icra fəaliyyəti ilə əlaqədar inzibati yurisdiksiya fəaliyyəti realizə olunur. Ədalət mühakiməsindən fərqli olaraq, inzibati yurisdiksiya fəaliyyəti məhkəmədən kənar fəaliyyət hesab olunur.

Qeyd olunmalıdır ki, məhkəmələrdə inzibati-hüquq xarakterli işlərə baxılarkən inzibati hüququn maddi və prosesual normaları tətbiq olunur. Məsələn: idarəetmə orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin qanunazidd hərəkətləri barədə məhkəməyə şikayət daxil olduqda, əsasən hüquqi tələbləri pozulan sahəvi qanunlarda aidiyyəti vəzifələrin həyata keçirilməsi və ya keçirilməməyi də yoxlanılır.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində inzibati hüququn yeri inzibati hüquqla tənzimlənən ictimai münasibətlərin xarakteri və vacibliyi ilə izah olunur. Bir sözlə desək, inzibati hüquq idarəçilik münasibətlərini tənzimləməklə dövlət hakimiyyətinin bütün budaqlarında aidiyyəti orqanların fəaliyyətini təmin edir.

Birinci sualı yekunlaşdıraraq qeyd etmək istərdik ki, bu sualda aşağıdakı kimi müddəalar açıqlanmışdı:

1. İnzibati hüquq - icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində yaranan ictimai münasibətləri nizama salmaq üçün təyin edilmiş hüquq normalarının məcmusundan ibarət olan Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin müstəqil sahələrindən biridir.

2. İnzibati hüququn predmeti - icra hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi prosesində yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlərin məcmusundan ibarətdir.

3. İnzibati hüququn aşağıdakı məqsədləri fərqləndirilir:

- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi;
- icra hakimiyyətinin demokratik təşkilinin təmin edilməsi;
- icra hakimiyyətinin fəaliyyətinin effektivliyi üçün şəraitin yaradılması;
- idarəetmə sahəsində vətəndaşların və onların birliklərinin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi üçün şəraitin yaradılması;

Sual 2. İnzibati hüququn sistemi, prinsipləri, metodları və funksiyaları

Hüquq sisteminin müstəqil bir sahəsi kimi inzibati hüquq qarşılıqlı əlaqədə olan sahələrdən, yarım sahələrdən və institutlardan təşkil olunmuşdur.

İnzibati hüquq normaları tənzimlənən ictimai münasibətlərin məzmununa görə aşağıdakı qruplara bölünür:

- ümumi xarakterli idarəçilik münasibətlərini tənzimləyən normalar (ümumi hissə);
- idarəetmənin bu və ya digər sahəsini və ya bölməsini tənzimləyən normalar (xüsusi hissə);
- inzibati-yurisdiksiya fəaliyyəti sahəsində yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən normalar (xüsusi hissə).

Klassik yanaşmaya əsasən inzibati hüquq üç hissədən ibarət olub, bir neçə inzibati hüquq institutlarını özündə birləşdirir. Nəzərə alınması zəruridir ki, 1 yanvar 2011-ci ildən Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi üçün yeni sayılan iki normativ hüquqi akt qüvvəyə minmişdir. Həmin normativ hüquqi aktlardan biri "İnzibati icraat haqqında" Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr 2005-ci il tarixli Qanunu, digəri isə "Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında" 30 iyun 2009-cu il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilən Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsidir.

Hər iki normativ hüquqi aktın məzmunu ilə tanış olduqda aydın olur ki, qanunverici publik hakimiyyət daşıyıcısı olan dövlət ilə fiziki və ya hüquqi şəxslər arasında yaranan inzibati hüquq münasibətlərini sovetlər dövründəki ənənəvi üsulla deyil, hüquqi dövlətə xas olan qaydalar əsasında tənzimləmək məqsədilə adları çəkilən sahəvi qanunları qəbul etmişdir. "İnzibati icraat haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi inzibati hüquqi tənzimləməyə aid olmasından irəli gələrək inzibati hüquq sahəsinə aid edilir.

Hüquq nəzəriyyəsində formalaşmış fikirlər deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikasında artıq inzibati-prosessual hüquq sahəsi formalaşmışdır. Diqqət çəkən məqam budur ki, adı çəkilən sahə üzrə ictimai münasibətlər və bunların hüquqi tənzimlənməsi məqsədilə normativ hüquqi aktlar da mövcuddur. Zənnimizcə, inzibati-prosessual hüquq sahəsinin tam yarandığı dövrə qədər hər iki normativ hüquqi aktın tənzimlənməsinə daxil olan qrup ictimai münasibətləri inzibati hüququn dördüncü hissəsi kimi qeyd edə bilərik.

İnzibati hüququn birinci hissəsinə aşağıdakı inzibati-hüquq institutları daxildir:

- dövlət idarəetməsi və icraedici fəaliyyətin prinsiplərini möhkəmləndirən normalar;
- vətəndaşların və digər fiziki şəxslərin inzibati-hüquqi statusunu tənzimləyən normalar;
- icra hakimiyyəti və dövlət idarəetmə orqanlarının, həmçinin idarəetmənin digər subyektlərinin təşkili qaydasını və inzibati hüquq statusunu müəyyən edən normalar;
- dövlət qulluğunu tənzimləyən, dövlət və bələdiyyə qulluqçularının hüquq statusunu müəyyən edən normalar;
- qeyri-hökumət təşkilatlarının (ictimai birliklərin və fondların) qulluqçu və nümayəndələrinin inzibati-hüquq statusunu tənzimləyən normalar;
- dövlət idarəetməsinin forma və metodlarını müəyyən edən normalar. Bu normalar idarəetmə aktlarının qəbul edilmə qaydasını və digər prosesual hərəkətlərin realizəsini tənzimləyir. Qeyd olunan normalar idarəetmə metodunun tətbiq edilməsini tənzimləyən inzibati prosesual normalardır;
- idarəetmədə qanunçuluğu təmin edən normalar.

İnzibati hüququn ikinci hissəsi müxtəlif sahələrdə idarəetməni tənzimləyən normalardan ibarətdir. Həmin normalar aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- sahələrarası idarəetməni tənzimləyən normalar;
- sosial-siyasi sahədə dövlətin, cəmiyyətin və vətəndaşların təhlükəsizliyini təmin edən normalar;
- sosial-mədəni sahədə dövlətin fəaliyyətini tənzimləyən normalar;
- dövlətin təsərrüfat fəaliyyətini tənzimləyən normalar.

Adları çəkilən qruplara daxil olan inzibati hüquq normalarından idarəetmənin ayrı-ayrı sahələrini və sahələrarası bölmələrini tənzimləyən inzibati hüquq normalar daha çox nəzərə çarpır.

İnzibati hüquq sahəsinin üçüncü hissəsini təşkil edən və inzibati-yurisdiksiya fəaliyyətini tənzimləyən normalar öz əksini Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində tapmışdır. Bu normalar inzibati xəta tərkibini, inzibati məsuliyyəti, inzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların və vəzifəli şəxslərin dairəsini, eləcə də inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı və inzibati tənbeh etmə haqqında qərarın icrasını tənzimləyir.

Söylənilən fikirlərdən aydın olur ki, inzibati hüquq Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin məzmunca böyük, hüquqi təbiətinə görə mürəkkəb və təsir baxımından müstəqil sahələrindən biridir. Bu onun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin (idarəçilik münasibətlərinin) geniş dairəsi ilə bağlıdır.

Cəmiyyətin istənilən sahəsində icraedici fəaliyyət həyata keçirilir. Həmin sahələr inzibati hüquq normaları ilə tənzimlənir. İdarəetmə sahələri və bölmələrinin inzibati-hüquqi tənzimlənmə həddi müxtəlifdir. Məsələn: daxili işlər, ədliyyə, təhlükəsizlik, müdafiə, təhsil, xarici işlər, vergi, gömrük, rabitə və energetika sahələri daha çox inzibati hüquq normaları ilə tənzimlənir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi sahədə mülki-hüquq münasibətlərinin inkişaf etməsi və həcmcə genişlənməsi ilə əlaqədar inzibati-hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərin dairəsi məhdudlaşır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında dövlətə məxsus olan əmlakın açıq hərrac yolu ilə özəlləşdirilməsi, habelə dövlət təşkilatlarında (büdcə təşkilatları tərəfindən) müvafiq malların (işlərin və xidmətlərin) tender və kotirovka əsasında özəl sektor tərəfindən həyata keçirilməsi deyilənlərin təsdiqidir.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasında konstitusiya ilə nəzərdə tutulan sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradılması, azad sahibkarlığa təminat verilməsi məqsədilə dövlət bir sıra siyasi, hüquqi və sosial-iqtisadi tədbirlər həyata keçirir. Nəzərə almaq lazımdır ki, cəmiyyətlərdə idarəetmənin qanunauyğunluğu və effektivliyi, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və azadlıqlarının realizəsi imkanları, eləcə də onun keyfiyyəti (məhsuldarlığı) xeyli dərəcədə inzibati hüquq normalarından asılıdır.

İnzibati hüququn prinsipləri

İnzibati hüququn prinsipləri dedikdə, inzibati hüququn mahiyyətini əks etdirən əsas ideyalar, tələblər və rəhbər müddəalar başa düşülür.

İnzibati hüququn prinsipləri məzmun və məqsədləri baxımından iki qrupa bölünür:

- konstitusiya (ümumi) prinsiplər;
- xüsusi prinsiplər.
- Konstitusiya (ümumi) prinsiplərə aiddir:
 - qanunçuluq;
 - demokratizm;
 - humanizm;

- vətəndaşların qanun və hüquqtətbiqedici qarşısında bərabərliyi;
- dövlət və şəxsiyyətin qarşılıqlı məsuliyyəti;
- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi;
- təqsirsizlik prezumpsiyası;

Xüsusi prinsiplərə aiddir:

- etimad hüququnun qorunması prinsipi;
- diskresion səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi qaydası;
- formal tələblərdən sui-istifadənin qadağan olunması;
- dövlət qulluğunun keçirilməsi prinsipləri;
- inzibati məsuliyyət və s.

İnzibati hüququn prinsipi kimi qanunçuluq ümumi xarakterə malikdir. Onun məzmunu hüququn bütün subyektləri tərəfindən hüquq normalarının göstərişlərinin dəqiq və tam həyata keçirilməsi və onların tələblərinə riayət edilməsi ilə ifadə edilir. Göstərilən prinsip hüquq normalarının realizəsini təmin edərək, digər prinsiplərin (ədalətlik, sosial azadlıq, humanizm) həyata keçirilməsinə də təsir göstərir. Sosial ədalət prinsipi reallaşdıqda insanlar arasında humanist münasibətlər təşəkkül tapır.

İnzibati hüququn prinsipi kimi humanizm hüququn vacib, dəyərli və səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Hüquq hər bir insanın azadlıq və təhlükəsizliyinə, şərəf və ləyaqətinin qorunmasına real təminat verir.

Hüququn humanistliyi şəxsiyyətin toxunulmazlığına təminat verilməsində ifadə olunur. Heç kim məhkəmənin qərarı (sanksiyası) olmadan həbs oluna və yaxud qanunsuz olaraq mühafizə altında saxlanıla bilməz. Hər bir şəxs səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən işlərə açıq və ədalətli baxılması ilə müdafiə hüququna malikdir. Azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin ləyaqətinə humanistcəsinə yanaşılmalı və hörmət edilməlidir.

Humanizm prinsip kimi bir sıra normativ hüquqi aktlarda təsbit olunub. Bunlardan biri də Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsidir. Diqqət çəkən məqam budur ki, humanizm prinsipi qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin bir sıra maddələrinin məzmununda təsbit olunmuşdur. Məsələn: İXM-in 30.2-ci maddəsinin məzmununa əsasən, hamilə qadınlar və ya himayəsində on dörd yaşınadək uşağı olan qadınlar, on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər, on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər, birinci və ya ikinci qrup əlillər, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, altmış yaşına çatmış qadınlar və altmış beş yaşına çatmış kişilər barəsində inzibati həbs tətbiq edilə bilməz.

Humanizm prinsipi qüvvədə olan İXM-in başqa bir maddəsində bəzi subyektlərlə bağlı aparılacaq müvafiq icraatla əlaqədar xüsusi qaydanı nəzərdə tutur. Daha dəqiq desək, İXM-in 66.1-ci maddəsinə görə inzibati qaydada tutulan yetkinlik yaşına çatmayanların, lal, kar, kor, fiziki və ya psixi qüsurlarına görə özlərinin müdafiə hüququnu həyata keçirə bilməyən digər şəxslərin işlərində vəkilin iştirakı məcburidir.

Qanunverici bu halların istənilən birində barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin müdafiəçidən imtinasının qəbul olunmazlığını müəyyən etmişdir. Humanizm prinsipinin realizəsi ictimai həyatda ədalətli münasibətlərin bərqərar olması kimi qiymətləndirilir.

İnzibati hüququn digər bir prinsipi kimi demokratizm inzibati-hüquqi siyasətin formalaşmasında və inzibati hüquq normalarının təkmilləşdirilməsində vətəndaşların, qeyri-hökumət təşkilatlarının, ictimai hərəkatların, əmək kollektivlərinin və əhalinin iştirak etməsi ilə ifadə olunur. Bu prinsip inzibati hüquq normalarının realizəsi prosesində idarəetmə sahəsində vətəndaşlara və qeyri-hökumət təşkilatlarına öz hüquqlarını həyata keçirmək üçün geniş imkanların verilməsi ilə də izah olunur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 54 və 55-ci maddələrinə əsasən, cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında, habelə dövlətin idarə olunmasında Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının iştirak etmək hüququ vardır. Həmin hüququ onlar bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsi ilə həyata keçirə bilirlər.

Qanun və hüquqtətbiqedici qarşısında vətəndaşların bərabərlik prinsipi dedikdə, vətəndaşların millətindən, sosial, dini və digər mənsubiyyətindən, əmlak və vəzifə mövqeyindən asılı olmayaraq idarəetmə sahəsində inzibati hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş bərabər hüquq və vəzifələrə malik olmaları başa düşülür.

Vətəndaşlar dövlət orqanlarında xidmət etmək, təhsil almaq, səhiyyə orqanlarında müalicə almaq və s. hüquqlara malikdirlər (ARK, mad.24-71).

Bütün vətəndaşlar qanunla nəzərdə tutulan vəzifələrinin pozulmasına görə məsuliyyət daşıyırlar (ARK, mad.72-80).

Dövlətin və şəxsiyyətin qarşılıqlı məsuliyyəti prinsipi onların hüquq və vəzifələr baxımından qarşılıqlı bağlı olmalarını özündə ehtiva edir. Tərəflərdən biri özünün inzibati-hüquq vəzifələrini pozmaqla, inzibati məsuliyyətə cəlb olunur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 68-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, hər kəsin dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin qanunazidd hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində vurulmuş zərərin dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququ vardır. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının tanınması, onların müdafiəsi dövlətin əsas vəzifəsidir.

Dövlət qurumlarının qeyd edilən vəzifələrinin əksəriyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” fərmanında, 28 dekabr 2006-cı il tarixli 1880 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı”, habelə 27 dekabr 2011-ci il tarixli 1938 nömrəli Sərəncam ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı”nda normativ məzmun almışdır.

İnzibati hüququn metodları

Nəzəri baxımdan ictimai münasibətlərdə iştirakçıların davranışlarına hüquqi vasitələrin və üsulların tənzimləyici təsir göstərməsi ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi metodu adlanır. Məzmunca ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi metodları aidiyyəti fənnin predmeti ilə birlikdə hüququn istənilən sahəsinə yaxındır. Bəzi hüquq ədəbiyyatlarında buna oxşarlıq da deyilir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, nəzəri baxımdan hüquq sahələrinin bir-birindən fərqləndirilməsi zamanı tənzimləmə metodları müəyyənədiçi meyar qismində çıxış edir.

Hüquqi tənzimləmənin metodları problemləli və mübahisəli xarakterə malikdir. Bununla bağlı hüquq nəzəriyyəsində müxtəlif fikirlər mövcuddur. Həmin fikirlər arasında çoxluq təşkil edən yanaşmaya görə, hər bir hüquq sahəsi tənzimləmə predmeti ilə yanaşı, həm də özünün tənzimləmə metoduna malik olur. Hüquq sistemi daxilində müvafiq hüquq sahələri (konstitusiyaya, inzibati, cinayət, mülki, ekologiya) tənzimləyici məqsədlə müəyyən edilmiş vahid hüquqi vasitələrdən istifadə edirlər. Fikrimizcə, qeyd olunan yanaşma daha məqsədəuyğundur.

Hüququn istənilən sahəsi hüquqi tənzimləmə vasitəsi kimi aşağıdakı hüquqi imkanlardan istifadə edir:

- qadağan etmə;
- sərəncamvermə (əmr etmə);

- icazə vermə.

Hüquqi tənzimləmənin bu imkanlarının məcmusu istənilən tipli ictimai münasibətlərə hüquqi təsir göstərmənin məzmununu təşkil edir. Hüquqi tənzimləmənin səciyyəvi predmetinə malik olan hüquq sahələri arasındakı fərq bu və ya digər tənzimləmə vasitəsinin təcürbi olaraq istifadə olunmasının dərəcəsi ilə müəyyən olunur. Məsələn: mülkü-hüquqi tənzimləmədə “icazə vermə”, cinayət-hüquqi tənzimləmə də isə “qadağan etmə” metodu mühüm yer tutur. İnzibati hüquqda isə hər üç hüquqi imkanlardan istifadə edilir.

Tənzimlənen ictimai münasibətlərə adları çəkilən hüquqi təsir göstərmə vasitələrinin mahiyyəti məlumdur. Burada sərəncam vermə hüquq normalarının tələblərinə tam uyğun olaraq müvafiq vəziyyətdə hərəkət etmənin birbaşa hüquqi vəzifə kimi qoyulmasından ibarətdir. Hüquq norması vasitəsi ilə istənilən davranış qaydası məcburi formada hüquqi cəhətdən mühafizə edilir. Sərəncam vermənin xarakteri dəyişir, lakin onun mahiyyəti birmənalıdır. Bu mənada qadağan etmə faktiki olaraq sərəncam vermənin bir formasıdır. Belə ki, onun verilməsi ilə ünvançı hüquqi cəhətdən icazə verilməyən bu və ya digər hərəkətin edilməsindən çəkinir.

İcazə vermə vasitəsinin xarakteri daha mürəkkəbdir. Adı çəkilən vasitə bir çox hallarda “səlahiyyət vermə ilə” üst-üstə düşür. Lakin hüquqi tənzimləmənin icazə vermə variantı tənzimləmənin digər iki variantından fərqlənir. Bu variantda hüquq normaları faktiki olaraq ayrı-ayrı hərəkətlərin edilməsində, yaxud onların edilməsindən çəkinməyə icazə verildikən özünəməxsus formada (“yumşaq”) ifadə olunur. Hüquqi tənzimləmənin icazə vermə variantı ünvançıya müstəqillik vermir. O hüquq normasında ifadə olunmuş vəziyyət çərçivəsindən kənara çıxmamaq şərti ilə ünvançıya müstəqil şəkildə davranışın bu və ya digər variantını seçmək imkanını verir.

Hüquqi tənzimləmənin şərtləri inzibati-hüquqi tənzimləmənin mahiyyəti, onun səciyyəvi xüsusiyyətləri, idarəçilik münasibətlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri və icra hakimiyyətinin mahiyyəti ilə müəyyən edilir.

İnzibati-hüquqi tənzimləmə mexanizmi müvafiq münasibətlərin formalaşmasından bilavasitə asılıdır. Burada münasibət tərəflərindən biri idarədən (idarətmənin subyekti), digəri isə idarəolunan (idarətmənin obyekt) rolunda çıxış edir. Qeyd olunan variantda idarəolunanın iradəsinin idarədən iradəsinə məlum tabeçiliyi nəzərdə tutulur. Bu prinsip dövlət idarətməsi üçün aksioma hesab edilir.

İnzibati-hüquqi tənzimləmə tərəflərin bərabər hüquqi vəziyyətdə olmadığı ictimai münasibətlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət idarətmə sistemində şaquli münasibətlərin mövcudluğu, həmin münasibətlərdə tərəflərin hüquqi cəhətdən bərabərliyini qeyri-mümkün edir.

İnzibati hüquqi metodların xarakterini dərk etmək üçün aşağıdakıların nəzərə alınması məqsədəuyğundur:

İnzibati hüququn metodu daha çox “hakimiyyət – tabeçilik” (dövlət-şəxs) münasibətlərini xarakterizə edir;

İnzibati hüquq metodu göstərişlərdə (qadağan etmə istisna olmaqla) daha çox ifadə olunur. Təcürbi cəhətdən bu metodla nizamlaşdırılan münasibətin bir tərəfinə inzibati-hüquq norması ilə müəyyən həcmdə “hüquqi-hakimiyyət” səlahiyyətləri verilir. Həmin səlahiyyətlər münasibətin digər tərəfinə ünvanlanır. Münasibətin digər tərəfinin vəzifəsi sərəncam vermə hüququna malik olan tərəfin göstərişlərinə tabe olmaqdan ibarətdir. Təbii ki, bu münasibətlərdə qanunların tələblərindən irəli gələn göstərişlərin icrası tələb edilir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, bu münasibətlər çərçivəsində hər iki tərəf səlahiyyətli deyildir. Əks-təqdirdə tərəflər bərabər hüquqlu subyektlər hesab olunacaqdır.

İnzibati-hüquqi metodla nizamasalınan münasibətlərin iştirakçılarında birinin iradəsinin ifadəsi birtərəfli qaydada nəzərdə tutulur. İradənin bu formada ifadə olunması “hüquqi-hakimiyyət” xarakterinə malikdir.

İnzibati hüquqi metod konkret idarəetmə münasibətlərində aşağıdakı formada özünü büruzə verir:

- idarədən tərəf idarəolunan tərəfə nisbətdə hüquqi hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdir. İdarəolunan tərəf bu səlahiyyətlərə malik olmur. Məsələn: vergi ödəyicisi kimi uçota alınmaq üçün ərazi vergilər orqanına şəxsin müraciəti əsasında yaranan idarəetmə münasibətində yalnız dövlət orqanı kimi - ərazi vergilər orqanı dövlət hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdir.

- idarədən tərəfdə həmin səlahiyyətlər idarəolunan tərəflə müqayisədə daha çox olur. Məsələn: tabeçilikdə olan şəxslə müqayisədə onun rəhbəri olan vəzifəli şəxsə səlahiyyətlər daha genişdir. Bu zaman idarəedənlərin və idarəolunanların qarşılıqlı iradə ifadəsindən asılı olmayan hüquqi tənzimləmə mexanizmi yaranır.

İnzibati hüquqi metod inzibati-hüquqi tənzimlənmənin hakimiyyət və birtərəfli xarakterli olmasına baxmayaraq, lazım olduqda tərəflərin bərabərliyindən də istifadə edilməsi istisna edilmir. Məsələn: iki mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının sisteminə daxil olan ərazi orqanlarının birindən digərinə sorğunun verilməsi nəticəsində yaranan idarəetmə münasibətlərində tərəflər bərabər sayılır.

İnzibati hüquqi metod bir çox hallarda inzibati-hüquq norması ilə nəzərdə tutulmuş vəziyyətdə idarədənə və ya idarəolunana hərəkətin formasını (birbaşa göstərişlərdən və qadağalardan başqa) seçmək imkanını verir. Daha dəqiq desək, sahəvi qanunlarda dövlət orqanının və ya vəzifəli şəxsin hərəkətindən (hərəkətsizliyindən) şəxsin şikayət vermək hüququ nəzərdə tutulur. Məsələn: “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 71-ci maddəsi “İnzibati aktdan şikayət vermək hüququ” adlanır. Qanunverici bu maddə ilə inzibati icraat prosesində maraqlı şəxslərin hüquqlarını və ya qanunla qorunan maraqlarını müdafiə etmək məqsədilə inzibati aktdan və ya inzibati aktın qəbul edilməsindən imtinadan şikayət vermək hüququnu təsbit edib;

İnzibati hüquqi metod bazar iqtisadiyyatı şəraiti və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesində əsas keyfiyyətlərini itirmir. Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesi inzibati hüquqi tənzimləmə vasitəsilə aidiyyəti mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı vasitəsilə həyata keçirilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin təşkil edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 2009-cu il tarixli 116 nömrəli Fərmanı ilə “Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi” yaradılmışdır.

Nəzərə alınması zəruridir ki, inzibati hüquqi metod qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq öz istifadə olunma sahəsini xeyli genişləndirir. Bu əmlak xarakterli ictimai münasibətlərə birbaşa onun təsiretməsinin olması ilə də bağlıdır.

Göstərilənlər nəzərə alınmaqla, inzibati hüququn metodlarını mahiyyətinə görə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

a) dövlət idarəetmə sahəsində müəyyən hərəkət (fəaliyyət) qaydasının müəyyən edilməsi (göstərişlər);

b) müəyyən hərəkətlərin qadağan edilməsi (qadağalar);

c) hərəkətlərin seçilməsində imkanın verilməsi (icazə verilmənin “sərt” variantı).

Bu variant vəzifəli şəxslər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn: inzibati xəta törədildikdə təqsirkar şəxsə vəzifəli şəxs tərəfindən inzibati cərimə kimi sanksiyanın tətbiq edilməsi;

ç) sərbəst (şəxsin istədiyi kimi) hərəkət etmək imkanının verilməsi (icazə vermənin “yumşaq” variantı). Qeyd edilən şəkildə davranış modeli vətəndaşlar üçün nəzərdə tutul-

muşdur. Məsələn: qanunla verilən hüququn həyata keçirilməsi prosesində şikayət etmək imkanından vətəndaşın istifadə edib-etməmək seçiminə malik olması.

İnzibati hüququn funksiyaları

İnzibati hüququn ümumi xüsusiyyətləri çərçivəsində funksiyalar onun təyinatını, rolunu və fəaliyyət istiqamətini müəyyən edir. Həmin funksiyalar vasitəsilə inzibati hüquqa xas olan xüsusiyyətlər müəyyən edilir.

Ümumi yanaşmaya görə əsas hüquqi funksiyalar aşağıdakılardır:

- təşkilati-struktur funksiyaları;
- mübahisə-mühafizəedici funksiyalar.

Təşkilati-struktur funksiya - dövlət orqanlarının struktur və fəaliyyət qaydasının təcrübi cəhətdən müəyyən edilməsi, səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi və işinin təşkil edilməsi, eləcə də dövlət və ictimai sistemaltıların fəaliyyət göstərməsidir.

Mübahisə-mühafizəedici funksiya - ictimai münasibətlərin iştirakçıları arasındakı hüquqi mübahisələrin həlli qaydasının müəyyən edilməsi və cəmiyyətin müxtəlif hüquq-pozmalardan mühafizə edilməsi ilə bağlıdır.

Zənnimizcə, bütün funksiyalar təşkilati və mühafizəedici fəaliyyətlə eyniləşdirilməməlidir. Bir sıra funksiyaların dövlət idarəetmə sistemində əhəmiyyətinin böyük olmasına baxmayaraq, əksər vaxtlarda diqqətdən kənar qalırlar. Məhz onların vasitəsi ilə inzibati-hüquqi tənzimləmə mexanizmi xarakterizə olunur. İnzibati hüquqda hüquqi tənzimlənmənin tələbatlarına müvafiq olaraq göstərilənlər (funksiyalar) əsasında özünəməxsus funksiyalar həyata keçirilir.

İnzibati hüququn aşağıdakı funksiyaları fərqləndirilir:

- hüquq icraetmə funksiyası - inzibati hüququ icra hakimiyyətinin realizəsinin hüquqi forması kimi müəyyən edir;
- hüquqyaratma funksiyası - icra hakimiyyəti subyektlərinin inzibati normayaradıcılığı üzrə səlahiyyətlərə malik olmalarını əks etdirir;
- təşkilətmə funksiyası - öz başlanğıcını dövlət idarəçilik fəaliyyətinin təşkilatçılıq xarakterindən götürür və inzibati hüquq normaları vasitəsi ilə təmin edilir;
- əlaqələndirmə funksiyası - dövlət idarəetmə sisteminin inzibati hüquqla tənzimlənmənin bütün elementlərinin qarşılıqlı fəaliyyətlərinin (hərəkətlərinin) məqsədəuyğun və effektiv təmin edilməsi məqsədinə xidmət edir;
- hüquq-mühafizəetmə funksiyası - həm dövlət idarəetmə sahəsində müəyyən edilmiş hüquqi rejimlərə riayət olunmasını, həm də tənzimlənmənin idarəçilik münasibətlərinin bütün iştirakçılarının (fiziki və ya hüquqi şəxslər) qanuni maraq (mənafe) və hüquqlarını qoruyur.

İkinci suala yekun olaraq qeyd etmək istərdik ki:

İnzibati-hüquqi tənzimləmə tərəflərin bərabər hüquqi vəziyyətdə olmadığı ictimai münasibətlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət idarəetmə sistemində şaquli münasibətlərin mövcudluğu, həmin münasibətlərdə tərəflərin hüquqi cəhətdən bərabərliyini qeyri-mümkün edir.

İnzibati hüquqi metodların xarakterini dərk etmək üçün aşağıdakıların nəzərə alınması məqsədəuyğundur: İnzibati hüququn metodu daha çox “hakimiyyət – tabeçilik” (dövlət-şəxs) münasibətlərini xarakterizə edir;

İnzibati hüquq metodu göstərişlərdə (qadağan etmə istisna olmaqla) daha çox ifadə olunur. Təcrübi cəhətdən bu metodla nizamasalınan münasibətin bir tərəfinə inzibati-hüquq norması ilə müəyyən həcmdə digər tərəfə yönələn “hüquqi-hakimiyyət” səlahiyyətləri verilir.

Sual 3. İnzibati hüququn mənbələri anlayışı və onların növləri

Hüquq nəzəriyyəsində ən çox müzakirə obyektinə olan institutlardan biri də “hüququn mənbələri” və ya “hüququn formaları”dır. Bir çox hüquqşünas-alimlərin mövqeyinə əsasən adı çəkilən anlayışlar müxtəlif mənaları verir. Həmin səbəbdən də onları fərqləndirən və ayrı-ayrı mənalarda istifadə etməyi təklif edənlər vardır. Qeyd edilməsi zəruridir ki, böyük əksəriyyətin mövqeyinə əsasən, hər iki anlayış məzmunca eynidir.

Professor Ağamusa Axundovun fikrincə, mənbə termini məzmunca qaynaq, başlanğıc mənasını verir. Forma dedikdə isə, zahiri görünüş, quruluş və ya struktur başa düşülür.

Zənnimizcə, hüququn mənbələri termini daha uğurlu sayıla bilər. İnzibati hüququn mənbələri ümumi hüququn mənbələrinə çox oxşardır. Türk alimi Kemal Gözlər qeyd edir ki, hüququn mənbələri “hüquq nəzəriyyəsinin” və ya “hüququn girişi” deyilən xüsusi kursların araşdırma obyektidir.

Hüquq normaları - səlahiyyətli dövlət orqanlarının qəbul etdikləri normativ hüquqi aktlarda maddiləşən nümunəvi davranış modelidir (icazə verilən, tövsiyə olunan, qadağan olunan və s.).

İnzibati hüququn mənbələri dedikdə, inzibati-hüquq normalarının xarici ifadə formaları başa düşülür. İnzibati hüquq normaları xarakter və əhəmiyyət baxımından müxtəlif hüquqi aktlarla ifadə olunur. Beləliklə, davranış qaydalarını özlərində əks etdirən dövlət orqanlarının aktları - inzibati hüquq normalarının mənbələri hesab edilir.

İnzibati hüquq sahəsi üçün hüquq mənbələrinin çoxluğunun mövcud olması daha xarakterikdir. Bu inzibati hüququn predmetini təşkil edən geniş dairəli idarəetmə münasibətlərinin mövcudluğu ilə izah olunur. Həmin mürəkkəb sahənin inzibati-hüquqi tənzimlənməsi (idarə olunması) çox saylı sahəvi qanunların və qanunqüvvəli aktların mövcudluğunu tələb edir. İnzibati hüquq normaları yalnız inzibati-hüquqi aktlarda deyil, hüququn müxtəlif sahələrini tənzimləyən normativ hüquqi aktlarda öz əksini tapır. Bir çox normativ aktlar eyni vaxtda özlərində konstitusiyaya, maliyyə, mülki və digər hüquq sahələrinin normalarını əks etdirir.

İnzibati hüququn mənbələrinə aşağıdakı normativ hüquqi aktlar aid edilə bilər:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995-ci il (26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələrlə).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunan ümumi normaların əksəriyyəti, mahiyyətcə inzibati-hüquqi məzmunla malikdir. Bu normalara misal olaraq, Konstitusiyada icra hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlı olan aşağıdakı müddəaları göstərmək olar:

- icra hakimiyyəti, onun orqanlarının təşkil edilməsi və fəaliyyətlərinin əsaslarını müəyyən edən normalar (mad. 99, 109, 113-120, 124 və s.);

- dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının əsaslarını müəyyən edən normalar (mad. 54-55);

- dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların vəzifələrini müəyyən edən normalar (mad. 72-80).

2. Sahəvi qanunlarda təsbit edilən inzibati hüquq normaları. Qanunvericilik aktları içərisində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilən qanunlar və qərarlar mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bunlara misal olaraq Azərbaycan Respublikasının “Polis haqqında”, “Fövqəladə vəziyyət haqqında”, “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında”, “İnzibati icraat haqqında” və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” qanunlarını göstərmək olar.

3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qəbul etdiyi normativ hüquqi aktlar inzibati hüququn mənbələri hesab edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 113-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümumi qaydalar müəyyən etdikdə fərmanlar, başqa məsələlər barəsində isə sərəncamlar qəbul edir.

İnzibati hüququn mənbələrinə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qəbul etdiyi aşağıdakı fərmanları misal göstərmək olar:

- “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09 avqust 1994-cü il tarixli Fərmanı;

- “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanı;

- “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanı.

- “İnzibati xətalər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 sentyabr 2007-ci il tarixli Fərmanı.

4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin normativ hüquqi aktları inzibati hüququn mənbələri sırasına daxildir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 120-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ümumi qaydalar müəyyən etdikdə qərarlar, başqa məsələlər üzrə sərəncamlar qəbul edir.

İnzibati hüququn mənbələri kimi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin aşağıdakı qərarlarını göstərmək olar:

- “Narkomanlar üçün məhdudiyətlər qoyulmuş peşə növlərinin və vəzifələrin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 mart 2000-ci il tarixli 047 nömrəli Qərarı;

- “Ali təhsilin magistratura səviyyəsi üzrə ixtisasların (ixtisaslaşmaların) Təsnifatı”nın, “Rezidenturada həkim-mütəxəssis hazırlığı aparılan ixtisasların Təsnifatı”nın və “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qüvvədən düşmüş bəzi qərarlarının Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 14 iyun 2011-ci il tarixli 095 nömrəli Qərarı.

5. Azərbaycan Respublikasının nazirlik, komitə və xidmətlərinin normativ aktları sahələrarası və sahəvi miqyasda inzibati hüququn mənbələri hesab olunur. İnzibati hüququn qeyd edilən mənbələrinə misal olaraq aşağıdakıları göstərə bilərik:

- ✚ Azərbaycan Respublikası DİN-in 03 noyabr 2011-ci il tarixli 680 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Tərədilmiş və ya hazırlanan cinayət və hadisələr barədə məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və baxılması qaydaları haqqında” Təlimat;

- ✚ Azərbaycan Respublikası DİN-in 12 yanvar 2012-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Yol hərəkəti qaydaları və yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın təşkilinə dair Təlimat”;

- ✚ Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin 6 avqust 2012-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əraziləri işğal olunmuş rayon icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq olunan yemək xərci üçün dövlət büdcəsindən verilən aylıq müavinəti alan məcburi köçkünlərin siyahısının təqdim olunması elektron xidməti üzrə inzibati rəqlament” və s.

6. Yerli icra hakimiyyəti başçılarının qərarları və sərəncamları da inzibati hüququn mənbəsi hesab edilir. Həmin sənədlər rayon və ya şəhər ərazisində qüvvədə olan hüquqi mövqe kimi müxtəlif məzmunlu ola bilər. Məsələn: qəyyumun təyin edilməsi və ya istifadədə olan torpaq sahəsində qanunla müəyyən edilən tikintinin aparılmasına icazə haqqında icra hakimiyyəti başçısının sərəncamı.

7. Dövlətlərarası müqavilələrdə inzibati hüquq normalarına rast gəlinir. Həmin hallarda bu müqavilələr inzibati hüququn mənbəsi qismində çıxış edir.

8. İdarə, müəssisə, təşkilat, konsern və birliklərin rəhbərlərinin qəbul etdikləri normativ aktlar (təşkilatdaxili xarakterli) inzibati hüququn mənbəsi hesab oluna bilər.

Normativ hüquqi aktlar müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilir. Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikasında normativ hüquqi aktların hazırlanması, qəbul olunması, rəsmiləşdirilməsi, dərc edilməsi, qüvvədə olması, şərh edilməsi və sistemləşdirilməsi qaydaları "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu ilə tənzimlənir.

Normativ hüquqi aktlar məzmun və qəbul olunma baxımından əsasən üst-üstə düşür, təsirinə görə müxtəlif obyektlərə və ərazi məkanına şamil olunurlar. Cəmiyyətlərin inkişafı göstərir ki, müəyyən zaman ötdükdən sonra ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi mürəkkəbləşir və müəyyən ziddiyyətlər meydana çıxır. Nəticədə normativ hüquqi aktların sayının artması və onlardan istifadənin çətinləşməsi müşayiət olunur. Bu baxımdan qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi məqsədmüvafiq hesab olunur.

Nəzərə alınması zəruridir ki, qanunvericiliyin sistemləşdirilməsində məqsəd normativ-hüquqi tənzimlənmənin ictimai həyatın normal axınıni təmin edən alətə çevrilməsi və cəmiyyətin marağına səmərəli şəkildə təsirinin təşkilindən ibarətdir.

Normativ hüquqi aktların (qanunvericiliyin) sistemləşdirilməsi hüquq normalarının qaydaya salınmasına və təkmilləşdirilməsinə yönələn fəaliyyətdir. Sistemləşdirmə nəticəsində hüquq normaları arasındakı ziddiyyətlər aradan qaldırılır, müasir tələblərə cavab verməyən normalar ləğv edilir və ya dəyişdirilir, eləcə də ictimai inkişafın tələblərinə cavab verən yeni və daha təkmil normalar (qanunvericilik aktı) yaradılır. Normativ hüquqi aktlar müəyyən sistem əlamətlərinə görə qruplaşdırılaraq, məcəllələrdə, qanunvericilik toplularında və başqa sistemləşdirilmiş aktlarda toplanırlar.

Normayaradıcılıq (hüquqyaradıcılığı) təcrübəsində normativ hüquqi aktların sistemləşdirilməsinin əsasən üç formasından istifadə olunur:

- məcəllələşdirmə;
- inkorporasiya;
- konsolidasiya.

Məcəllələşdirmə mövcud qanunvericiliyin dərinədən və hərtərəfli yenidən işlənməsi və ona yeni, əhəmiyyətli dəyişikliklərin edilməsi yolu ilə yeni sistemləşdirilmiş normativ hüquqi aktın yaradılması üzrə dövlətin hüquqyaradma orqanlarının fəaliyyətidir.

Məcəllələşdirmə aktları məzmun və adları baxımından aşağıdakı üç növə bölünür:

- əsaslar;
- məcəllə;
- nizamnamə, əsasnamə.

Əsaslar - müəyyən hüquq sahəsinin və ya dövlət idarəetmə sahəsinin mühüm müddəalarını (əsas başlanğıclarını) müəyyən edən normativ hüquqi aktdır. Qeyd edilməsi zəruridir ki, adı çəkilən normativ hüquqi aktlardan əsasən federativ dövlətlərin hüquq yaradıcılığında istifadə edilir.

Məcəllə - ictimai həyatın hüquqi tənzimlənmə tələb edən sahələrində qüvvədə olan məcəllələşdirmə aktlarının geniş yayılmış növüdür. Adətən məcəllələrdə aidiyyəti hüquq

sahəsinin bütün və ya daha vacib normaları öz əksini tapır. Məsələn: Mülki Məcəllə, Mülki-Prosessual Məcəllə, Əmək Məcəlləsi, Gömrük Məcəlləsi, Cinayət Məcəlləsi, İnzibati Xətalər Məcəlləsi, İnzibati-Prosessual Məcəllə və s.

Nizamnamə, əsasnamə - yalnız qanunverici orqan tərəfindən deyil, həmçinin digər hüquqyaratma orqanları (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Nazirlər Kabineti) tərəfindən qəbul edilən xüsusi məcəllələşdirmə aktlarıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul edilən əsasnamələr, nizamnamələr, qaydalar və norma nəzərdə tutan digər aktlar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə təsdiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilən əsasnamələr, nizamnamələr, qaydalar və norma nəzərdə tutan digər aktlar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə təsdiq edilir.

Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilən təlimatlar, əsasnamələr, nizamnamələr və qaydalar qərarlarla təsdiq edilir.

Adları çəkilənlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- “Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Əsasnaməsinin və strukturunun təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2001-ci il tarixli 518 nömrəli Fərmanı;

- “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun müddələrinin pozulmasına görə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən ödənilən cərimələrdən daxil olan vəsaitin 25 faizinin Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin yol patrul xidmətini həyata keçirən və yol hərəkətinin tənzimlənməsinə cəlb olunan əməkdaşlarının aylıq vəzifə maaşlarına əlavənin verilməsi üçün istifadə Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 iyul 2013-cü il tarixli 171 nömrəli Qərarı;

- “Nəqliyyat vasitələrinə texniki baxışın keçirilməsi üçün müraciətin və sənədlərin qəbulu üzrə inzibati reqlament”in təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin kollegiyasının “30 noyabr 2012-ci il tarixli “Q66-001-12” nömrəli Qərarı;

İnkorporasiya (latınca “incorporatio” sözündən olub, birləşdirmə mənasını verir) qüvvədə olan normativ hüquqi aktların məzmununu dəyişdirmədən müəyyən qaydada toplularda və ya külliyyatda birləşdirilməsidir.

İnkorporasiyanı hüquq normasını ləğv etməyə, dəyişdirməyə, yaxud yeni norma müəyyən etməyə səlahiyyəti olmayan orqan aparır. Burada yalnız hüquqyaratma orqanının etdiyi dəyişiklik və əlavələr topluda əks etdirilir.

Qeyd edilməlidir ki, hüquq nəzəriyyəsində inkorporasiyanın rəsmi və qeyri-rəsmi forması fərqləndirilir.

Rəsmi inkorporasiya - hüquq normalarının səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qüvvədə olan normativ hüquqi aktların məcmusunun nəşri yolu ilə qaydaya salınmasıdır. Bu orqanlar tərəfindən nəşr edilən qanunvericilik topluları rəsmi xarakter daşıyır.

Rəsmi inkorporasiyanın iki növü mövcuddur:

- xronoloji;
- predmet üzrə (sistematik).

Xronoloji inkorporasiya - sistemləşdirmə forması olub, normativ hüquqi aktların qaydaya salınmasıdır. Adı çəkilən inkorporasiya normativ hüquqi aktların dərc olunduğu və qüvvəyə mindiyi vaxt əsasında aparılır.

Sistematik inkorporasiya - qüvvədə olan normativ hüquqi aktların predmet əlaməti üzrə (hüquq sahələrinə, institutlarına, dövlət fəaliyyətinin sahələri baxımından) qaydaya salınmasıdır.

Qeyri-rəsmi inkorporasiya - xüsusi hüquqyaratma səlahiyyətləri olmayan təşkilatlar və ayrı-ayrı vətəndaşlar tərəfindən (təhsil müəssisləri, idarələr, alimlər və s.) qanunvericiliyin zahiri işlənməsidir.

Konsolidasiya - sistemləşdirmə forması olub, ictimai münasibətlərin eyni sahəsində fəaliyyət göstərən bir neçə normativ hüquqi aktın məzmunu dəyişilmədən vahid formada birləşdirilməsidir. Konsolidasiyanın nəzərəçarpacaq xüsusiyyəti onun məcəllələşdirmə və inkorporasiyanın bəzi cəhətlərini özündə əks etdirməsidir. Konsolidasiya aktı toplu xarakterli normativ hüquqi aktdır. Məhz bu cəhətdən o məcəllələşdirməyə oxşardır.

Normativ hüquqi aktların sistemləşdirilməsi qaydası əsas götürülməklə, inzibati hüquq normaları sistemləşdirilir. Normativ hüquqi aktların sistemləşdirilməsi ilə təcrübi işçilərin və bu sahə ilə maraqlanan şəxslərin müvafiq norma ilə çalışması asanlaşır. Bir sözlə desək, bu cür sistemləşdirmə nəticəsində cəmiyyətdə ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində effektiv nəticələr əldə etmək təcrübi cəhətdən mümkün olur.

Üçüncü sualın açığlanmasını yekunlaşdıraraq bir daha qeyd etmək istədik:

1. İnzibati hüququn mənbələri dedikdə, inzibati-hüquqi normaların xarici ifadə formaları başa düşülür.

2. İnzibati-hüququn aşağıdakı kimi mənbələri fərqləndirilir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- Azərbaycan Respublikasının Qanunları;
- Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən qəbul edilən normativ-hüquqi aktlar;
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilən normativ-hüquqi aktlar;
- Azərbaycan Respublikasının mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilən normativ-hüquqi aktlar;
- Yerli icra hakimiyyəti başçılarının qərarları və sərəncamları;
- Beynəlxalq müqavilələr (əgər məzmununda inzibati-hüquq normaları mövcuddurlarsa);
- İdarə, müəssisə və təşkilat daxili xarakterli normativ-hüquqi aktlar.

3. Normativ hüquqi aktların (qanunvericiliyin) sistemləşdirilməsi - hüquq normaların qaydaya salınmasına və təkmilləşdirilməsinə yönələn fəaliyyətdir.

4. Normativ hüquqi aktların sistemləşdirilməsinin üç əsas forması mövcuddur:

- məcəllələşdirmə;
- inkorporasiya;
- konsolidasiya.

Sual 4. İnzibati hüquq elminin predmeti, sistemi, vəzifələri və onun inkişafı

Hüquq elmləri sırasına daxil olan inzibati hüquq xüsusi xarakterizə olunan elm sahələrinə aid edilir. Bu elm sahəsində inzibati-hüquq normaları tədqiq və təhlil edilir, sistemləşdirilir, eləcə də onların dövlət idarəetmə sistemində rolu müəyyən edilir.

Ukraynalı hüquqşünas, professor A.İ. Berlaç qeyd edir ki, inzibati hüquq idarəetmə fəaliyyətində ictimai münasibətləri, inzibati hüquq münasibətlərinin subyektlərinin davranış forma və metodunu, həmçinin onların səlahiyyət funksiyalarını tənzimləyirsə, inzibati hüquq elmi isə inzibati hüquq kateqoriya və normalarını öyrənir, inkişaf etdirir və müvafiq tövsiyələr hazırlamaqla, inzibati qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə şərait yaradır.

Əldə olunan elmi tədqiqatların nəticələri inzibati-hüquq normalarında deyil, elmi təsnifatlarda, şərhlərdə, fikirlərdə öz əksini tapır. Elmi nailiyyətlər elmi məruzələr, məqalələr, monoqrafiyalar, kitablar və s. formada olur. İnzibati hüquq elminin məzmunu inzibati hüquq sahəsi və onun predmetinin tənzimlənməsi haqqında elmi təsəvvürlərin və anlayışların, biliklərin və nəzəri əsasların sistemindən ibarətdir.

İnzibati hüquq elminin predmeti dövlət idarəetmə sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin və həmin münasibətləri tənzimləyən inzibati-hüquq normalarının tədqiq edilməsi, realizəsi təcrübəsinin təhlili, eləcə də ictimai münasibətlərin inzibati-hüquqi tənzimlənməsinin ümumi və səciyyəvi qanunauyğunluqlarının öyrənilməsindən ibarətdir.

İnzibati hüquq elmində tədqiq edilən əsas müddəalara aiddir:

- ✚ dövlət idarəetmə sahəsində fiziki şəxslərin hüquqi vəziyyəti;
- ✚ dövlət idarəetmə orqanlarının (dövlətə mənsub olan publik hüquqi şəxslərin) hüquqi vəziyyəti;
- ✚ dövlət idarəetmə sahəsində qeyri-hökumət təşkilatlarının hüquqi vəziyyəti;
- ✚ dövlət və ictimai qulluqçuların inzibati-hüquqi statusu;
- ✚ dövlət idarəetməsinin forma və metodları;
- ✚ dövlət idarəetmə sahəsində qanunçuluğun və intizamın təmin edilməsi üsulları;
- ✚ inzibati proses;
- ✚ ümumi, sahəvi və ərazilərarası idarəetmənin tənzimlənməsi;
- ✚ inzibati-yurisdiksiya fəaliyyəti.

Elmi tədqiqatların nəticələri idarəetmənin bütün sahələrində inzibati-hüquqi tənzimlənmənin effektivliyinin yüksəldilməsinə və inzibati-hüquq normalarının tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətləndirilmiş tövsiyələrin işlənilməsindən ibarətdir. İnzibati hüquq elmində istifadə olunan elmi anlayışlar və kateqoriyalar, bu sahədə aparılan elmi tədqiqatlar nəticəsində formalaşır və təkmilləşir.

Bu prosesdə inzibati hüquq elmi dövlət idarəetmə mexanizminin və inzibati-hüquqi tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsinə və inkişafına fəal təsir göstərir.

İnzibati hüquq elminin nəzəri əsasları fəlsəfi və ümumsosioloji elmlər, sosial idarəetmə nəzəriyyəsi, hüquq nəzəriyyəsi və sosiologiyanın əsaslarından təşkil olunmuşdur. İnzibati hüquq sahəsində elmi tədqiqatlar üçün dövlətin icraedici-sərəncamverici fəaliyyətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi, bu fəaliyyətin hüquqi cəhətdən təmin edilməsi məsələləri üzrə qərarlar böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İnzibati hüquqi problemlərin elmi tədqiqi üçün qüvvədə olan qanunvericilik və onun tətbiqi təcrübəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunlara aşağıdakı normativ hüquqi aktlar aid edilir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;

¹ Берлач А.И. Административное право Украины: Учеб. Пос., Университет “Украина”, 2005., 472 с.

- Naxçıvan MR-in Konstitusiyası;
- referendumla qəbul edilmiş aktlar;
- Azərbaycan Respublikasının qanunları;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları;
- Nazirlər Kabinetinin qərarları;
- Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları.

İnzibati-hüquqi tədqiqatların nəzəri əsaslarını milli və əcnəbi hüquqşünasların elmi əsərləri, məqalələri və monoqrafiyaları təşkil edir.

İnzibati hüquq sahəsinə aid olan nəzəri problemləri həll etmək üçün dövlət idarəetmə orqanlarının təşkili və fəaliyyəti, idarəetmə sisteminin və strukturunun təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlərin, habelə inzibati hüquqda tətbiqetmə təcrübəsinin və s. öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İnzibati hüquq elminin metodoloji əsaslarını elmi tədqiqlərin tarixi, müqayisəli-hüquqi, məntiqi və sosioloji üsullar təşkil edir.

İnzibati hüquq elminin vəzifələri

Hər bir elm sahəsinin olduğu kimi inzibati hüquq elminin də yarandığı dövrdən müasir günümüzə qədər vəzifələri mövcud olmuşdur. İnzibati hüquq elm sahəsi kimi dövlət idarəetməsi, əsasən də icra hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsindən bəhs etdiyi üçün onun inkişafı zəruridir.

İnzibati hüquq elminin vəzifələrinə aiddir:

- inzibati-hüquq normalarının, onların tənzim etdiyi müvafiq ictimai münasibətlərin sosial proseslərə təsir göstərmə və realizə xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və aşkar edilməsi;
- inzibati-hüquqi təzahürlərin elmi tədqiqi, onların dinamikası, keçmişinin öyrənilməsi və inkişaf proseslərinin aşkar edilməsi;
- dövlət aparatı strukturunun və inzibati-hüquqi tənzimlənmə sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələrin hazırlanması.
- vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması, iqtisadi tənzimləmə çərçivəsində bazar münasibətlərinin inzibati-hüquqi tənzimlənməsi və s. problemlərin həll edilməsi üzrə tövsiyələrin işlənilib hazırlanması;
- daha əhəmiyyətli inzibati-hüquqin və onların fəaliyyət prinsiplərinin aşkar edilməsi.

İnzibati hüquq elminin funksiyaları

İnzibati hüquq elminin funksiyaları aidiyyəti elmi təsəvvürlərin inkişafına, öyrənilməsinə, düzgün dərk edilməsinə və onlardan təcrübə fəaliyyət prosesində istifadə edilməsinə xidmət edir.

İnzibati hüquq elminin funksiyalarına aid edilə bilər:

- nəzəri;
- tətbiqi;
- tərbiyəvi.

İnzibati hüquq elminin nəzəri funksiyasının məzmunu hüquq elmlərinin və sosial idarəetmənin ümumi nəzəriyyəsinin inkişaf etməsinə köməklik göstərməkdir.

Tətbiqi funksiyanın məzmunu dövlət aparatının fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələrin hazırlanmasından, inzibati-hüquqi təzahürlərin öyrənilməsi üçün lazımı şəraitin yaradılmasından (mühazirə, dərslər vəsaitləri, dərsləklər, monoqrafiyalar və məqalələrin hazırlanması) və hüquqi biliklərin təbliğ edilməsidir.

Tərbiyəvi funksiyanın məzmunu sosial proseslərin idarə edilməsi, inzibati-hüquq normalarının realizəsinin zəruriliyi, onların vətəndaşlar və qulluqçular tərəfindən başa düşülməsindən, eləcə də lazımi vərdişlərin, yanaşmaların, davranış prinsiplərinin inkişaf etdirilməsinə köməklik göstərməkdir.

İnzibati hüquq elminin sistemi

İnzibati hüquq müstəqil elm sahəsi kimi müvafiq sistemə malikdir. İnzibati-hüquq elminin məzmununa daxil olan institutlar onun məzmununu təşkil edir. Onun sistemi inzibati-hüquqi institutlar arasındakı daxili əlaqələr əsasında təşkil edilir. Qeyd edilməsi zəruridir ki, inzibati hüquq elminin sistemi inzibati hüququn sistemi ilə üst-üstə düşür. İnzibati hüququn sistemi ilə müqayisədə inzibati hüquq elminin sistemi daha geniş diapazona malikdir. Hüquq mənbələrində qeyd olunduğu kimi, inzibati hüquq elmi yalnız inzibati hüquq normalarını tədqiq etmir. Onun tədqiq diapazonuna digər nəzəri problemlər də aiddir. Məhkəmə, prokurorluq, vəkillik kimi icra hakimiyyəti sisteminə daxil olmayan orqanların fəaliyyətinin təşkilati məsələləri və bu sahəyə aid olan problemlərin həlli istiqamətlərinin müəyyən edilməsi deyilənə əyani misal ola bilər.

Ali təhsil müəssisələrində tədris olunan inzibati hüquq elmi inzibati hüquq sahəsi əsasında formalaşır. Qeyd olunmalıdır ki, inzibati hüquq kursunun sistemi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Zənnimizcə, bu kursun sistemi təşkil edilərkən tədris materialları onun daha asan və müvəffəqiyyətlə mənimsənilməsinə yardım edən şəkildə yerləşdirilməlidir. Kursun sisteminin təşkil edilməsində onun tədris edildiyi ali təhsil müəssisəsinin təyinatı və müvafiq olaraq ixtisasların nəzərə alınmasını məqsəduyğun hesab edirik.

Klassik olaraq inzibati hüquq kursu əsasən üç hissədən ibarətdir. İnzibati-hüquqi tənzimlənmə predmetinə, tənzimlənmə mexanizminə, fiziki, hüquqi və vəzifəli şəxslərin inzibati-hüquqi statusuna və s. aid olan suallar birlikdə kursun birinci (ümumi) hissəsini təşkil edir.

İdarəetmə sahələrində və bölmələrində ictimai münasibətlərin inzibati-hüquqi tənzimlənməsinə aid olan suallar kursun ikinci (xüsusi) hissəsini təşkil edir.

İnzibati-yurisdiksiya fəaliyyətinə aid olan suallar kursun üçüncü hissəsini təşkil edir.

Məlum olduğu kimi, inzibati hüquq kursunun sistemini təşkil edən hər bir hissə öz daxili strukturuna malikdir.

İnzibati hüquq elmi digər elmlərlə sıx bağlıdır. Bu hüquq elmi daha çox idarəetmə elmi ilə yaxındır. İdarəetmə elmi sosial idarəetmə sahəsində təşkilati və digər münasibətləri tədqiq etməklə, daha effektiv idarəetmə forma və metodlarını işləyib hazırlayır. İdarəetmə elmi kompleks xarakter daşıyır. O kibernetikanın, sosial psixologiyanın, hüquq və digər elmlərin müddəalarından istifadə edir. İdarəetmə elminin nəzəri əsasları inzibati hüquq nəzəriyyəsinin metodoloji əsası kimi çıxış edir.

İnzibati hüquq elmi hüquq elminin fundamental sahəsi olan dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, dövlət və hüquq tarixi, konstitusiyaya, informasiya, maliyyə və digər hüquq sahələri üçün başlanğıc olan nəzəri əsasları da tədqiq edir.

İnzibati hüquq elmi bəzi qarışıq məsələlərin həll edilməsi üzrə hüquq elminin digər sahələri olan mülki hüquq, cinayət hüququ, cinayət-prosessual hüququ, mülki-prosessual hüquq, əmək hüququ və digər hüquq sahələri ilə üzvi surətdə bağlıdır.

İnzibati hüquq elminin formalaşması

İnzibati hüquq elmi yeni elmlər sırasına daxil olmaqla, inkişaf başlanğıcını hakimiyyətin bölgüsü və hüquqi dövlət nəzəriyyəsindən götürmüşdür. İnzibati hüquq elmi qərbdə inkişaf edən rəşional elmin həm bir hissəsi, həm də nəticəsidir. Burada dövlət bir “mexaniki” rəşional təzahür kimi formalaşmış v  əsas funksiya daşıyıcısına  vrilmişdir.

Məlum olduđu kimi, orta əsrlərdən etibarən ictimai təcrübədən v  tələbatdan irəli gələrək bütün dövlət və həyati məsələlər (hadisələr) barədə məlumatlar toplamaq mümkün idi. Bu məlumatlar ayrı-ayrılıqda hesablanır, sistemləşdirilir v  müvafiq hüquq normaları ilə tənzimlənirdi.

XVIII əsrdə idarəetmə elmi “Kameral” v  “Polis elmi” kimi inkişaf edirdi. M tl qiyy t dövründə İnzibati hüquq elminin predmetinin tədqiqi   n elmi təhlildən v  nəzəri yanaşmadan heç istifadə olunmamışdır. Həmin dövrlərdə dövləti monarxlar,  arlar, şahlar, knyazlar və s. təmsil edirdi. Onların iradəsi özlüyündə qanun sayılırdı v  həyata keçirdikləri idarəçilik üsulları hüquqi təbiəti baxımdan normativ qaydalara uyğun gəlmirdi. T bi  ki, bu dövrdə İnzibati hüququn bir elm kimi müstəqil predmeti yox idi. Başıa sözlə desək, idarəçilik fəaliyyəti heç bir normativ tənzimləmə olmadan həyata keçirilirdi.

M tl qiyy t dövründə sistemli İnzibati hüquq elmi yaranmamışdır. Mütləq monarxiya dövründə hakimiyyətin bölgüsündə sistemliliyin və inzibati-hüquqi qaydaların olmamađı baxımından müstəqil və sistemli idarəçilik elminin yaranması qeyri-mümkün idi². Bu özlüyündə həmin siyasi rejimin mahiyyəti ilə izah olunur. Həmin dövrdə insanların dövlət hakimiyyətinə münasibətdə subyektiv hüquqlarının hüquqi cəhətdən tanınması hakimiyyətdə olan şəxslərin iradəsindən kənar idi.

İnzibati hüquq elminin inkişafına ilkin başlanğıcı verən elmlər arasında xüsusi yeri “Kameralistika” elmi tutur. “Kameralistika” müstəqil bir elm sahəsi kimi XVII  srd  Avstriya və Almaniya dövlətlərində yaranmışdır. Alman məfhumu olan “kameralien” latın mənşəli “camera” sözündən olub, tərcümədə inzibati idarəçilik elmi deməkdir. Adı əkilən elm sahəsinin kökləri XVI əsrə gedib  xır. Həmin dövrdə dövlətin, məlumatların, hərbiçilərin saxlanılmasına olan böyük tələbatdan və iqtisadi siyasətin inkişafından irəli gələrək, kameralistika sahəsində elmi müddəalar v  təsəvvürlər yaranmışdır. “Kameralistika” elmi mütləqiyyət dövründə “Polis elmi” kimi adlanırdı. Bu elm sahəsinin predmetinə idarəçilik qaydaları, onun struktur təşkili və inkişaf istiqamətləri daxil idi.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, həmin dövrdə mövcud olan “Polis elmi”nin müasir həyatımızda hüquq-mühafizə orqanı kimi fəaliyyət göstərən polisl  heç bir bađlılıđı yoxdur.

“Kameralistika” elmi siyasi mahiyyətindən irəli gələrək iqtisadiyyat və dövlət maliyyə mənbələri ilə bađlı təlimləri də tədqiq edirdi. Yaradılmış nəzəri əsaslar üzərində yeni elm sahəsi olan “İnzibati hüquq” meydana g lmışdir.

Orta  srl rd  Avropa universitetlərində tədris olunan “Kameralistika”ya “İnzibati hüquq” və “İqtisadiyyat” fənləri daxil idi. Prussiya kralı I Vilhelm Qalle v  Frankfurt şəhərlərində olan universitetlərdə “Kameralistika” kafedrasının yaradılması barədə fərmanlar vermişdir. Universitetlərdə tədris olunan yeni elm sahəsi olan “Kameralistika” XVIII əsrin əvvəllərindən sürətlə inkişaf etməyə və çiçəklənməyə başıladı. Dövlətin siyasəti ilə bađlı vacib fənləri özündə c ml şdirm kl , bu elm sahəsi özünün tədqiqat predmetini genişləndirdi. Onun predmetinə iqtisadi, siyasi, polis, maliyyə, aqrar, manu-

² Wolf H.J.Bachof O. Verwaltungsrecht J. 9 Aufl. Munchen.1974. p 59-64

faktura və mədən tikintisi kimi sahələr də daxil edildi. Zaman keçdikcə “Kameralistika” fənninin elmi əhəmiyyəti artırdı və 1752-ci ildə Vyana, 1755-ci ildə Qettingen universitetlərində bu elm tədris olunmağa başladı. XIX əsrin II yarısından başlayaraq “Kameralistika” fənni Rusiya universitetlərində də tədris olunmağa başladı.

XVIII əsrdə idarəetmə elminin sürətlə inkişaf etməsi nəticəsində idarəetmə problemləri ilə bağlı elmi işlərin sayının çoxalması müşahidə olunurdu. Əldə olunan elmi nailiyyətlər xaraktercə elmi sistemlilikdən çox, təcrübi vasitəyə daha yaxın idi. Həmin dövrün ədəbiyyatlarında dövlət hakimiyyətinin gücləndirilməsi və genişləndirilməsi cəhətlərindən irəli gələrək, idarəetmənin səmərəliliyinin artırılması sualları əsasən təhlil obyektinə çevrilmişdir. Burada məqsəd, ölkədə vergilərin və başqa yığımların toplanılması səviyyəsinin artırılması, həmçinin təsərrüfat və ümumi rifahın yüksəldilməsi idi. XVIII əsrin axırlarında Avropa ölkələrində dövlətin “yaxşı qayda” təmin etməsinin hüquqi adı kimi “polis hakimiyyəti” deyilən anlayış formalaşmışdır.

XIX əsrə qədər dövlət polis hakimiyyətinin təyinatı kimi vətəndaşların xoşbəxtliyinin, təhlükəsizliyinin və firavanlığının təmini kimi çıxış edirdi. Buna müvafiq olaraq, “polis” məfhumu “daxili idarəetmə” məfhumu ilə əvəz olunmağa başladı. Bu səbəbdən də idarəetmə ilə bağlı elmi əsərlər “Polis elmi”nə aid edilirdi. Həmin elmi əsərlərdə inzibati hərəkətləri reallaşdırmaq üçün idarəetmə işlərindən ibarət konkret fəaliyyət istiqamətləri, təlimatlar və təcrübi tövsiyələr öz əksini tapırdı.

İdarəetmənin inkişafı ilə əlaqədar “İnzibati hüquq” Avropa dövlətlərinin hüquq sistemində aparıcı hüquq sahəsinə çevrilirdi. Onun səciyyəvi məfhumları hazırlanır, hüquq normaları və kateqoriyalar sistemi yaradılır, eləcə də fəaliyyətinin forma və metodları müəyyənləşdirilirdi. Tədrisən “İnzibati hüquq” müstəqil predmeti olan hüquq fənni kimi təqdim olunur və ayrıca hüquq doktrinası kimi formalaşır.

Müstəqil “İnzibati hüquq” elminin yaranması “Polis hüququ”nun (elminin) “Kameralistika”dan ayrılması ilə baş vermişdir. “Polis elmi”nin həmin dövr üçün ən aparıcı alimləri İ.Q.Yusti və E.Fon Zennefels olmuşdur. 1717-1771-ci illərdə həmin alimlərin səyi nəticəsində polisin, pentensiar müəssisələrin və maliyyə sahələrinin işlərində müsbət dəyişikliklər əldə edilmişdir. 1799-1806-cı illərdə Q.Fon Berqon tərəfindən 7 cildlik “Alman polis hüququnun sorğu kitabçası”nda hüquq məfhumları cəmləşdirmişdir. 1756-cı ildə İ.Q. Yusti ilk dəfə olaraq “Polis elminin əsasları” əsərində “Kameralistika” ilə “Polis elmi”nin ayrılmasını əsaslandırmışdır. 1758-ci ildən 1764-cü ilə qədər o, dövlət maliyyəsi, pul-əmtə sistemi, istehsalat müəssisələri və kilsə mülkiyyəti ilə bağlı müəyyən elmi əsərlər yazmışdır.

Beləliklə, “Polis elmi”nin vacib məsələlərinin araşdırılması ilə bağlı müstəqil tədqiqatların aparılmasına zəmin yaranırdı. Bu elmin inkişafına öz töhfəsini verən alimlər arasında İoaqan Pyuter xüsusi yer tutur. Onun fikrincə, polis elminin ümumi hüquqda öz yeri vardır. Çünki cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmini polis hakimiyyətinin əsas vəzifəsi olmalıdır və keçmişdən fərqli olaraq, cəmiyyətin rifahının yüksəldilməsi polis hakimiyyətinin deyil, ölkədəki siyasi hakimiyyətin vəzifələri sırasına daxildir. Adı çəkilən müəllif tərəfindən imperiya dövrlərinin də idarəetmə tarixi tədqiq olunmuşdur.

XVIII əsrin sonlarından etibarən Q.Berq polis haqqında təlimlərə siyasi-hüquqi kateqoriyaları əlavə etmiş və həmin hüquqi materiyanın elmi tədqiqini işləyib hazırlamışdır. Hüquqi dövlət prinsipinin hərtərəfli möhkəmlənməsi həmin dövrlərdə idarəetməni əvəz edən “polis” məfhumuna da müəyyən təsirlər etmişdir. Q.Berq “Alman polis hüququnun sorğu kitabçası”nda polis fəaliyyətini hüquqi dövlət prinsipinə müvafiq məhdudlaşdırmağa cəhd göstərmişdir. O, polis anlayışını təhlükəsizliyin təmin edilməsi anlayışına kimi sadələşdirmişdir. Bu anlayışa yeni məzmun verilməsi idarəetmə sahəsinə

yeni biliklərin daxil edilməsi ilə üst-üstə düşmüşdür. Bunların əsasını hüquqi dövlətlə bağlı təsəvvürlər təşkil edirdi. XVIII əsrdən başlayaraq humanist ideyaların təsiri nəticəsində “Polis elmi” dəyişikliklərə məruz qaldı və hüquqi dövlətə məxsus “liberal düşüncələr” formalaşmağa başladı.

İnzibati hüquq elminin bütövlükdə formalaşması dövründə bir mərhələ də Azərbaycanın keçmiş Sovetlər İttifaqının tərkibində olduğu müddətə aiddir. Belə ki, 1991-ci ilə qədər 70 il müddətində “İnzibati hüquq”un inkişafı Sovet İttifaqı mərhələsini keçmiş və onun bu mərhələdəki inkişafını birmənalı qiymətləndirmək sağlam düşüncəyə zidd olar. İnzibati hüququn bu mərhələdəki inkişafını həm “marksizm-leninizm” ideologiyasının, həm də kommunist partiyası ideologiyasının aparıcısı kimi qiymətləndirmək olar.

Sovetlər İttifaqı dövrünün “inzibatçı”larının ümumi səyi ilə dövlət idarəetmə aparatlarının təşkili və fəaliyyət göstərmələrinin bir çox aspektləri, inzibati-hüquqi tənzimlənmənin mexanizmi, eləcə də inzibati prosesin və inzibati yurisdiksiyanın nəzəri əsasları işlənilib hazırlanmışdır. Müasir “İnzibati hüquq” elminin inkişafı SSRİ-yə daxil olan respublikalarda, o cümlədən ölkəmizdə milli azadlıq hərəkatının nəticəsi olan müstəqilliyin əldə edilməsindən sonrakı dövrə təsadüf edir. Bu dövrdə inzibati hüquq elminin inkişafını şərtləndirən amillər sırasına dövlətin idarəedilməsi ilə bağlı yeniliklərin axtarışı və nümunəvi idarəçilik modellərinin yaradılması kimi məqsədlər daxildir.

Nəhayət, müasir dövrdə İnzibati hüquq elminin qarşısında inzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizminin və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, “İnzibati hüquq” sahəsi ilə bağlı qanunvericiliyin müasir səviyyəyə çatdırılması, eləcə də hüquq tətbiqetmənin effektivliyinin yüksəldilməsi, qanunçuluğun, hüquq qaydasının, intizamın möhkəmləndirilməsi və digər vəzifələr durur.

Nəticə

Mühazirəmizi yekunlaşdıraraq qeyd etmək istərdim ki, bu günkü mühazirəmizin mövzusunun planına daxil edilmiş sualların açıqlanması vasitəsi ilə əldə olunan hüquqi biliklər dövlətin ali məqsədinə nail olmaq üçün aidiyyəti qurumların gündəlik vəzifələrini həyata keçirməsi prosesində rəhbər tutulan qaydaların öyrənilməsinə xidmət edir. Həmin məlumatlar dövlət hakimiyyət orqanlarının hüquq müəyyən etmə, hüquq tətbiq etmə və hüquq-mühfizə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün həm nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bu günkü mühazirəmizin mövzusunun açıqlanması vasitəsi ilə birinci növbədə inzibati hüququn anlayışı və predmeti barədə nəzəri biliklər əldə etdiniz.

Mühazirəmizin ikinci sualının açıqlanması vasitəsi ilə tərəfimizdən inzibati hüququn sistemi, prinsipləri, metodları və funksiyaları barədə həm nəzəri, həm də dövlət orqanlarının fəaliyyətində gündəlik istifadə olunan təcrübi məlumatlar diqqətinizə çatdırıldı.

Mühazirəmizin üçüncü sualında “İnzibati hüquq”un mənbələrinin anlayışı və onların növləri barədə nəzəri biliklər həm keçmiş sovetlər birliyinə daxil olan dövlətlərin hüquq elmində formalaşan məlumatlar əsasında, həm də qərb hüquq elmində aparılan aidiyyəti elmi tədqiqatlar əsasında kompleks informasiya diqqətinizə çatdırıldı.

Nəhayət, mühazirənin dördüncü sualının açıqlanması vasitəsi ilə inzibati hüquq elminin predmeti, sistemi, vəzifələri və onun inkişafı barədə nəzəri biliklər publik hakimiyyət daşıyıcılarının gündəlik fəaliyyətlərinə dair təcrübi misallarla izah edildi.

Mühazirəmizi yekunlaşdıraraq qeyd etmək istərdim ki, mühazirəmizin mövzusunun mahiyyəti “İnzibati hüquq” fənni vasitəsi ilə dövlət hakimiyyətinin müstəqil qollarından biri olan icra hakimiyyətinin təşkili, onun həyata keçirilməsi prosesində yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlərin hərtərəfli olaraq mənimsənilməsinə köməklik göstərməsidir.